

шення. –2007. –№4. –С.40-49

3. Бородаевский А. Тенденции социально-экономического развития в разных регионах мира //Мировая экономика и международные отношения. – 2007. – №4. –С.18-28

4. Україна у цифрах у 1999 році. Короткий статистичний довідник. – К.: 2000. –248с.

5. Белянин А. Дэниел Канеман и Вернон Смит: экономический анализ человеческого поведения//Вопросы экономики. – 2003. – №1. –С.4-23

6. Куценко В.І. Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики). Монографія. – Ніжин. – ТОВ «Вид-

во «Аспект-Поліграф».– 2008. – 818 с.

7. Канаева О.А. Корпоративная социальная ответственность //Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2009. – Сер.5.- Вып.2. – С.25-39

8. Єременко В. Соціальна економіка в концепції еволюції соціально-економічних Систем //Економіка України. – 2008. – №12. – С.19-28

9. Україна у цифрах у 2007 році. Короткий статистичний довідник. – К.:2008. – 258с.

Статья поступила в редакцию 10.05.2010

О.Г. НАЗАРЕНКО,

Донецкий национальный технический университет

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Як така проблема інтелектуальної власності ледь чи може бути охарактеризована як маловивчена. Незважаючи на переважно юридичний підхід до її дослідження, досягненнями вітчизняної й закордонної економічної думки слід уважати аж ніяк не безуспішні спроби специфікувати право інтелектуальної власності. Інтелектуальна власність є складовою інтелектуального капіталу, який становить основну частину капіталу сучасної фірми: від 70-80 % у середньому і до 90 % і вище в сфері високих і комп'ютерних технологій. Меншою мірою поширені дослідження, у яких докладно розглядаються й аналізуються соціально-економічні й інституціональні умови формування й руху власності на інтелектуальні цінності. Однак, у період масштабних трансформаційних процесів, що розвернулися у світі й у нашій країні, актуалізується соціально-економічний аспект проблеми.

Доповідь Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОИС) свідчить, що кількість патентів, виданих в усьому світі, у середньому щорічно зростала на 3,6 % [6, с.10]. В 2006 році 23% опублікованих міжнародних патентних заявок, поданих за процедурою РСТ (Patent Cooperation Treaty), були класифіковані в таких областях, як телекомунікації, фармацевтика, косметика, а також інформаційні технології. Україна за деякими позиціями, пов'язаними із загальною кількістю патентів, перебуває в третьому десятку країн світу, випереджаючи за цим показником навіть ряд більш

розвинених у промисловому відношенні країн Західної Європи. А за таким показником, як відношення кількості патентів до витрачених коштів, Україна взагалі займає почесне п'яте місце у світі.

Однак враження благополучного стану справ з інтелектуальною власністю в Україні оманливе: відношення кількості патентів до витрачених коштів визначається рівнем середньої заробітної плати наукових і технічних працівників, яка в Україні значно нижче, ніж у розвинених країнах.

Насправді, для того щоб підійти до конкретних питань підвищення ефективності формування інтелектуальної власності, слід розглянути об'єктивні умови, у рамках яких повинен і буде здійснюватися даний процес. Історія економіки підтверджує те, що від «якості» екзогенних факторів і зовнішніх обставин безпосередньо залежить результативність тих або інших господарських ендогенних рішень і дій. Стосовно до предмета статті, такими екзогенними факторами є, насамперед, соціально-економічне «середовище», а також система діючих інститутів, що регулюють і координують існуючі в економіці й суспільстві різного роду трансакції.

Метою представленої статті є дослідження соціально-економічних умов формування й розвитку інтелектуальної власності як процесу становлення тієї або іншої соціально-

© О.Г. Назаренко, 2010

економічної системи, в основі якої лежить певна конструкція власності, що обумовлює відповідну соціальну структуру суспільства.

У якості методологічної основи виступає системний політекономічний підхід до дослідження форм економічної реалізації інтелектуальної власності в сучасній, орієнтованій на знання й інтелектуальний капітал економіці. У процесі роботи використовувалися базові методи наукового пізнання: наукова абстракція (у розробці теоретико-методологічних основ проблеми), аналіз і синтез (в обробці фактологічного й статистичного матеріалів), індукція й дедукція (у розгляді соціально-економічних розумів формування й розвитку інтелектуальної власності і її ролі в переході до економіки знань).

Стосовно до сучасної української економіки, соціально-економічні умови формування інтелектуальної власності представлені процесом переходу від адміністративної економіки до системи конкурентно-ринкових відносин. Але не тільки. При цьому здійснюється найбільш повний облік вимог інформатизації економіки й суспільства, створення основ господарських постіндустріальних відносин. За якими ж напрямками відбувається вплив соціально-економічних чинників «конкурентно-ринкової якості» на процес формування й розвитку інтелектуальної власності? Відповідь на це та пов'язані з ним питання дозволить, в остаточному підсумку, окреслити й коло заходів, що сприяють «переводу» проблеми в «площину» підвищення ефективності даного формування.

По-перше, орієнтація на конкурентно-ринкові відносини об'єктивно стимулює розвиток усіх форм власності, що є «живильним» середовищем для становлення й розвитку відповідних форм інтелектуальної власності. Дійсно, сучасна ринкова економіка неможлива без легітимності різних форм і видів власності. Ця обставина і є ключовою в контексті дослідження різних форм інтелектуальної власності. Економічна система, побудована на принципах ієрархії й твердої «вертикалі» економічної влади, об'єктивно не в змозі мобілізувати інноваційний, творчий потенціал націй для вирішення ключових завдань господарського розвитку. У руслі даного аспекту розгляду зовнішніх соціально-економічних умов формування інтелектуальної власності стосовно вітчизняних перехідних і трансформаційних процесів можна зазначити наступне.

Насамперед, формування так званого

«плюралізму» власності здійснювалося в Україні на основі політико-ідеологічних, а не соціально-економічних концепцій і установок. Інакше кажучи, не кількість приватних фірм і акціонерних корпорацій визначають дійсний соціально-економічний вигляд сучасної ринкової економіки, а їх відповідність реальним потребам способу виробництва. Критерії соціально-економічної ефективності трансформації власності, у тому числі й у формі приватизації, повинні генетично визначатися субстанцією власності, її сутністю, процесом реального привласнення, а не зовнішніми, функціональними формами їх буття. Не кількість акціонерних товариств і інших недержавних підприємств повинні визначати дійсні підсумки приватизації, а характеристики, пов'язані з реальною трансформацією способу (способів) виробництва й обігу продуктів, змінами в організації й управлінні виробництвом з урахуванням повноти й результативності використання рідких ресурсів, перетвореннями в сфері відтворення ВВП і робочої сили.

За цими і іншими параметрами трансформація державної власності, що проводиться в економіці України, не може вважатися успішною. Про це красномовно свідчать: деградуюча виробничо-трудова база власності при прогресуючому розвитку капіталізованого способу привласнення; руйнування сукупного працівника за прискороною деградацією висококваліфікованої робочої сили; «розчинення» суспільства в особистості й войовничий індивідуалізм, що розмиває морально-етичні й духовно-моральні основи нації.

У цілому можна констатувати, що організаційно-юридичні форми власності, що штучно вводилися, не відповідали реальним, економічним формам відносин у сфері привласнення різних благ. Зрозуміло, що в цих умовах порушувати питання про ефективність формування інтелектуальної власності можна було лише на «академічному», але не науково-практичному рівні. Перша й головна соціально-економічна умова підвищення ефективності формування у вітчизнянім господарстві інтелектуальної власності полягає в тому, щоб різноманіття форм і видів власності стало реальним, а не номінальним. Для цього потрібна суспільно-правова експертиза всього приватизаційного сектору національного господарства на предмет як наукової обґрунтованості роздержавлення власності, так і дотримання норм соціальної справедливості. «Помилки» і «провали» реформаторів, що мали тут місце, ледь

чи мають горезвісний «строк давнини». Помилки потрібно не просто виправляти, за них потрібно нести цивільну відповідальність.

Соціально-економічний зміст перетворень у системі власності повинен забезпечити реальну економічну свободу особистості, без якої ні інтелектуальна, ні будь-яка інша творча форма власності об'єктивно виникнути не може. Економічна свобода являє собою «...основний суспільний стимул інтелектуальної праці й визначає значимість захисту прав. Існування еквівалентних економічних відносин у суспільстві, орієнтованому на інноваційний шлях розвитку, визначає високу значимість інтелектуальної власності. Низький ступінь економічної свободи знижує роль правових інститутів, виводячи на перший план тіньове використання інтелектуальних продуктів» [1].

Саме розвинена система власності, де кожна її форма має свою «повноправну» нішу, здатна забезпечити дійсну свободу діяльності й творчості кожному прагнучому до творення

індивідові. Тим часом, «уведення» приватних форм і способів привласнення благ не привело до поживлення постіндустріального сектору національного господарства. Навіть не враховуючи вимоги ноосферного типу відтворення й, відповідно, створення інтелектуального продукту певної якості, можна констатувати, що в сучасній українській економіці зменшився потенціал інноваційної діяльності, про що свідчать дані таблиці 1 [2].

Як видно з таблиці, кількість працівників, зайнятих у науці й новітніх технологіях, в Україні з 1990 по 2009 рр. скоротилося більш ніж з 313 до 92,4 тисяч чоловік, тобто більш, ніж втричі. Цю же негативну тенденцію виражають дані таблиць 2 і 3 [2].

Частка виконаних науково-технічних робіт у ВВП України за останні роки неухильно знижується – від 1,38 до 0,95 відсотка. І це притому, що в розвинених країнах ця частка набагато вище й становить приблизно 6-8 % від ВВП, маючи тенденцію до росту.

Таблиця 1

Наукові кадри й кількість організацій, що виконують наукові дослідження й розробки, в Україні

Рік	Кількість організацій, що виконують наукові дослідження й розробки	Чисельність вчених, чол.	Чисельність докторів наук в економіці України, чол.	Чисельність кандидатів наук в економіці України, чол.
1990	-	313079	-	-
1991	1344	295010	8133	-
1992	1350	248455	8797	-
1993	1406	222127	9224	-
1994	1463	207436	9441	-
1995	1453	179799	9759	57610
1996	1435	160103	9974	58132
1997	1450	142532	10322	59332
1998	1518	134413	10446	59703
1999	1506	126045	10233	59547
2000	1490	120773	10339	58741
2001	1479	113341	10603	60647
2002	1477	107447	11008	62673
2003	1487	104841	11259	64372
2004	1505	106603	11573	65839
2005	1510	105512	12014	68291
2006	1452	100245	12488	71893
2007	1404	96820	12845	74191
2008	1378	94138	13423	13423
2009	1340	92403	13866	81169

Таблиця 2

Обсяг виконаних наукових і науково-технічних робіт

Рік	Усього, у фактичних цінах, млн. грн.	Фундаментальні дослідження, млн. грн.	Прикладні дослідження, млн. грн.	Розробки, млн. грн.	Частка виконаних науково-технічних робіт у ВВП
1996	1111,7	140,6	321,6	606,9	1,38
1997	1263,4	188,5	309,2	693,7	1,36
1998	1269,0	205,5	297,5	682,8	1,22
1999	1578,2	220,5	330,4	918,6	1,20
2000	1978,4	266,6	436,7	1106,3	1,14
2001	2275,0	353,3	304,9	1317,2	1,13
2002	2496,8	424,9	343,6	1386,6	1,11
2003	3319,8	491,2	429,8	1900,2	1,24
2004	4112,4	629,7	573,7	2214,0	1,19
2005	4818,6	902,1	708,9	2406,9	1,13
2006	5354,6	1141,0	841,5	2741,6	1,00
2007	6700,7	1504,0	1132,6	1132,6	0,93
2008	8538,9	1927,4	1545,7	1545,7	0,90
2009	8653,7	1916,6	1412,0	4215,9	0,95

За 10 років частка підприємств, що впроваджують інновації, скоротилася з 14,8 до 10,7 %, а кошти, що виділяються на науково-технічні розробки, у кілька разів менше коштів, що витрачаються на закупівлю машин і устаткування за кордоном.

Порівняльний аналіз вищенаведених таблиць дозволяє констатувати, що чисельність персоналу наукових і дослідницьких ор-

ганізацій скорочувалася втричі швидше, чим чисельність самих організацій, що не може не насторожувати. Такий, за суттю, підірваний інноваційного потенціалу вітчизняної економіки й суспільства в цілому, по-перше, навряд чи можна швидко ліквідувати; по-друге, аж ніяк не характеризує прагнення держави до «перелому» існуючої ситуації.

Таблиця 3

Інноваційна активність

Рік	Частка підприємств, що вводили інновації, %	Загальна сума витрат, млн. грн.	Дослідження й розробки, млн. грн.	Придбання нових технологій, млн. грн.	Придбання машин у зв'язку з інноваціями, млн. грн.
2000	14,8	1760,1	266,2	72,8	1074,5
2001	14,3	1979,4	171,4	125,0	1249,4
2002	14,6	3018,3	270,1	149,7	1865,6
2003	11,5	3059,8	312,9	95,9	1873,7
2004	10,0	4534,6	445,3	143,5	2717,5
2005	8,2	5751,6	612,3	243,4	3149,6
2006	10,0	6160,0	992,9	159,5	3489,2
2007	11,5	10850,9	986,5	328,4	7471,1
2008	10,8	11994,2	1243,6	421,8	7664,8
2009	10,7	7949,9	846,7	421,8	4974,7

По-друге, найважливішою сутнісною характеристикою сучасної ринкової економіки є визнання інтелектуальної власності як основи, ядра як такої системи власності. Насправді, вибудувати й обґрунтувати концепції інноваційної економіки в сучасних умовах ледь

чи можливо поза такою системою власності, де б інтелектуальна власність не виступала природно-правовою основою самого економічного буття в цілому. Можна вважати слушним положення про те, що інтелектуальна власність у сучасному світі лежить в основі розширеного

.....
<http://www.donntu.edu.ua> / «Бібліотека»/ «Інформаційні ресурси»

<http://www.instud.org>, <http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Npdntu/texts.html>

суспільного відтворення інноваційного типу. Глибинним же джерелом інновацій є інтелект, інтелектуальний капітал особистості, оскільки інтелектуально розвинена робоча сила людини виступає виробником інтелектуальних благ і провідним інтегруючим фактором виробництва, «свідомою ланкою» у загальному «ланцюзі» господарського процесу. Це положення обґрунтовується самою економічною дійсністю. В основі підвищення ефективності суспільного виробництва лежить зростання соціально-економічної ефективності формування й розширеного відтворення інтелектуально розвинутої особистості людини, інтелектуального капіталу, інтелектуальної власності. Більше того, відтворення інтелектуально розвинутої особистості є основою відтворення не тільки інтелектуальної власності, але й будь-якої іншої власності, оскільки відтворення розвинутої робочої сили й відтворення інших форм і способів привласнення - ланки єдиного процесу функціонування соціально-економічної системи відносин у цілому.

Викладене дозволяє відзначити, що якщо в сучасному світі інтелектуальна власність є глибинною основою всієї системи соціально-економічних відносин, то інтелектуально розвинена особистість являє собою субстанціона-

льне ядро цієї системи. Інтелектуальний капітал, будучи «частиною» усього людського капіталу, може вважатися базисом сучасних, постіндустріальних відносин. Звідси випливає, що цілеспрямовані дії з формування й розвитку загального й специфічного людського капіталу стають опосередкованим фактором формування й розвитку капіталу інтелектуального. Свідомі зусилля зі зміцнення й забезпечення розширеного відтворення інтелекту, інтелектуального капіталу стають, таким чином, такими ж, хоча й гранично загальними, зусиллями зі зміцнення й удосконалювання інтелектуальної власності. Про результативність інноваційної діяльності трудового й інтелектуального капіталу може побічно свідчити надходження патентних заявок і видача патентів, що відображене в наступній таблиці (табл. 4) [3].

Згідно даних таблиць позитивним є те, що має місце деяке позбавлення діяльності з офіційного оформлення прав власності на результати інноваційно-творчої діяльності. У той же час дані, що наводяться, не відбивають необхідної «якості» інтелектуального продукту, якості, пов'язаної зі створенням інтелектуальних благ на основі використання відтворених ресурсів.

Таблиця 4

Кількість заявок на об'єкти промислової власності в Україні

Об'єкт промислової власності	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Патенти на винаходи	9178	5732	9907	3719	3705	4060	3832	4002
Патенти на корисні моделі	440	672	1853	7467	3705	9215	9282	8391
Патенти на промислові зразки	1267	1474	1436	1569	3705	2213	2503	1754
Топографії мікросхем	-	-	2	1	2	4	2	-
Свідчення на знаки для товарів і послуг	1754	7706	9383	11645	13134	15375	15357	15137
Міжнародна реєстрація знаків за Мадридською угодою	5732	5103	5853	6899	9396	8298	9459	9664

По-третє, найважливішою соціально-економічною основою й, одночасно, умовою підвищення ефективності формування інтелектуальної власності є соціальна структура конкурентно-ринкового господарства. У сучасних дослідженнях часто обґрунтовується провідна роль так званого середнього класу у формуванні прогресивної соціальної структури сучасного ринкового господарства. Очевидно, що даний клас на ділі є «рушійною силою» розвитку конкуренції й становлення сучасних ринкових відносин. У даній статті не ставиться завдання докладного дослідження середнього класу як соціально-економічного феномена; ми

виходимо з обґрунтованості й доведеності цього положення. У зв'язку із цим, резонно вважати, що середній клас сучасного ринкового господарства є природною соціальною основою формування й розвитку класу, який об'єктивно перетворюється в соціально-економічний базис інформаційного суспільства.

Базові характеристики середнього класу пов'язані із власністю даного класу, найважливішим джерелом якої є праця, результати якої залежать від інтелектуальних, творчих зусиль. Послідовні заходи, спрямовані на всебічний розвиток сучасного українського середнього класу, одночасно з'являються як засоби

опосередкованого становлення в нашій країні й класу інтелектуалів. Пояснюється це насамперед тим, що середній клас конкурентно-ринкового господарства - це творчий клас, що забезпечує, якщо поки не ноосферне, то, у всякому разі, розширене індивідуальне й суспільне відтворення [4]. Перефразовуючи положення В. Іноземцева, відзначимо що під середнім класом слід розуміти економічно самостійний соціальний шар населення країни, що високо-ефективно реалізує природне право на результати інтелектуальної діяльності, здатний продуктивно виконувати функції виробника, інвестора, інституціонального підприємця й споживача, каталізувати соціально-економічні й соціально-політичні інновації, який виступає, при певній «критичній масі» представників, діючим фактором економічної й політичної стабільності, що об'єктивно перетворює даний клас у соціальний базис громадянського суспільства й правової держави [5]. Наведені положення дозволяють констатувати, що середній клас, як клас середніх власників, відіграє прогресивну роль у розвитку соціально-економічної структури сучасного суспільства, є основою його цивільно-правових «починань».

На основі вищевикладеного можна констатувати наступне. У сукупності викладені в статті статистичні дані свідчать не просто про застій в області інновацій і наукових розробок, а про різке зниження їх рівня. В Україні швидко розвивається ринок інтелектуальної власності, пов'язаний зі зразками товарів і послуг. Але інтелектуальна власність такого роду відноситься скоріше до брендів, є способом організації торгівлі і не вимагає великих інтелектуальних і матеріальних витрат для своєї розробки. У той же час ринок високоінтелектуальної й високотехнологічної інтелектуальної власності в Україні розвинений не значно, але при тому, що загальна кількість заявок на винаходи в Україні досить висока й має тенденцію до збільшення, основною проблемою українського ринку високоінтелектуальної власності є надзвичайно низький рівень її комерціалізації й існує тенденція до згортання цього ринку. Якщо спостережувані тенденції зниження частки наукових розробок збережуться, то в недалекому майбутньому (через 10-15 років) Україна повністю втратить свій науково-технічний потенціал.

У зв'язку із цим актуалізується проблема пошуку шляхів розвитку українського серед-

нього класу, що непрямим образом буде сприяти й становленню класу інтелектуалів. Однак сьогодення ситуація з розвитком класу інтелектуалів викликає більш ніж серйозну тривогу. Це пояснюється слабкою розвиненістю загальних умов соціально-економічного буття в сучасній Україні, а також іншими обставинами. Проте при цьому інтелектуальна еліта характеризується лише як «креативна», але не як творча, адекватна вимогам постіндустріального етапу розвитку суспільного виробництва.

Далі варто було б досліджувати інституціональні умови формування системи інтелектуальної власності, але це вже проблематика наступних досліджень. Тут варто підкреслити лише те, що дані умови не є «анклавним» утвором щодо умов соціально-економічних. Більше того, у певному сенсі можна стверджувати, що інститути й відповідні механізми виступають як форми буття соціально-економічних відносин. Це також впливає з наукових висновків сучасних досліджень, що характеризують інститути як найважливіший інструментарій оптимізації й скорочення трансакційних витрат, що виникають у ході соціально-економічних взаємодій різних господарських агентів.

Література

1. Казначеева М.А. Развитие социально-экономических условий формирования интеллектуальной собственности: Дис. канд. экон. наук / Московский гуманитарно-экономический институт. – М., 2003. – С. 99.
2. Держкомстат України. <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Державний департамент інтелектуальної власності. http://www.sdip.gov.ua/ua/plans_report.html
4. Бояркин Д.Д. Теория собственности. – Новосибирск: ЭКОР, 1996. – 2-е изд., доп. и испр. – 159с.
5. Іноземцев В.Л. Собственность в постиндустриальном обществе в исторической ретроспективе // Вопросы философии. – 2000. – № 12. – С. 3-13.
6. WIPO Patent Report. Statistics on Worldwide Patent Activities – World Intellectual Property Organization – 2007. – 57 p.

Статья поступила в редакцию 24.05.2010